

De educatiereis van Johan en Cornelis de Witt (1645-1647) | Lezing Vrienden van De Witt 24 november 2018 | Dordrecht

DIA 1

Voor mijn promotieonderzoek aan de Radboud Universiteit Nijmegen bestudeer ik Nederlandse reisverhalen en reisverslagen uit de Gouden Eeuw. Tijdens dat project heb ik mij ook beziggehouden met de reis van de gebroeders De Witt, waarvan Johan tussen 1645 en 1647 een bijzonder journaal bijhield. Eerst wil ik het hebben over de traditie van de educatiereis. Hoe ging zo'n reis in zijn werk? Wat moesten Nederlandse jongeren onderweg allemaal leren? En werd er onderweg ook weleens rotzooi getrapt? Daarna gaan ik dieper in op de reis en het reisverslag van Johan en Cornelis de Witt.

DIA 2

Tijdens de zeventiende en achttiende eeuw was het een goed gebruik dat rijke en invloedrijke families hun zonen op een zogenaamde Grand Tour stuurden, een lange en vooral dure reis door Europa. Dat gebeurde in de Republiek, maar ook (en vooral) in Engeland, de Duitse landen, Frankrijk en Polen-Litouwen. Zo'n Grand Tour gold als het sluitstuk van een maatschappelijke opleiding. Nadat een rijke jongeling zijn studie aan de universiteit succesvol had afgerond, had hij gelegenheid om één, twee of zelfs drie jaar lang door landen als Frankrijk en Italië te toeren. Sommigen kozen er in plaats daarvan voor om als *gentilhommes* in een diplomatiek gezantschap mee te reizen, bijvoorbeeld naar Brandenburg, Kopenhagen, Stockholm, Madrid of Venetië. Dat was veiliger en relatief goedkoper. Een bevriende gezant kon voor de ouders van een reiziger een oogje in het zeil houden. Het zorgde bovendien voor evenveel, zo niet meer prestige als het traditionele parcours door Zuid-Europa.

DIA

3

Als je dit secuur op de kaart uitstippelt, krijg je een beter beeld van deze reistraditie. Dit is een kleine selectie, vijftig educatiereizen, waarin zich langzaam de zelfde route aftekent. Reizigers trokken via de Noordzee of de Zuidelijke Nederlanden naar Frankrijk, bezochten daar Parijs en het Loiregebied of staken het Kanaal over naar Engeland. Via Duitsland trokken ze naar het zuiden, waar ze de Alpen overstaken en richting Venetië, Rome en Napels trokken. Je ziet ook heel goed waar ze juist *niet* kwamen: Spanje en Portugal, het noorden van Engeland, het midden van Frankrijk en alles ten zuiden van Napels.

DIA 4

Tijdens zo'n Grand Tour was het de bedoeling dat een jonge man van stand kans kreeg om meer over de wereld te leren, om vreemde culturen en bestuursvormen te observeren en om goede buitenlandse eigenschappen, zoals gulheid, gratie en gastvrijheid, te imiteren. Reizen leidde tot persoonlijke groei, zo werd gedacht, en kon een jongvolwassene veranderen in het ideaal van de *honnête homme*. Door elitevaardigheden als schermen, stijldansen en paardrijden eigen te maken, vreemde talen te oefenen en in accentloos Frans te leren converseren, bootste een patriciërszoon de gracieuze en zelfverzekerde houding van een aristocraat na. Tegelijkertijd wist een reiziger onderweg alvast handige contacten te leggen voor een toekomstige carrière als regent, diplomaat of VOC-bestuurder.

Bovendien was de Grand Tour een prestigeproject. Eenmaal thuis kon een reiziger pronken met de kunst en boeken die hij in het buitenland op de kop had getikt of wijzen op zijn portret op de schouw dat hij door een gerenommeerde Italiaanse schilder had laten maken. Met dat imago, plus de verfijnde manieren die hij onderweg had aangeleerd, had hij een streepje voor op zijn CV.

Daarnaast was de educatiereis een *rite of passage*. Een onbezonnen, naïeve jongeling toog op reis, kreeg onderweg een broodnodige portie levenservaring voor zijn kiezen en keerde terug als geharde, ervaren man van de wereld. Onuitgesproken was de mogelijkheid om je wilde haren te verliezen. Zonder ouderlijk toezicht kon een buitenlandganger feesten, drinken en seksuele ervaringen opdoen. Op reis werd er heel wat uitgespookt. Reizigers raakten verzeild in

duels, slempten en dronken naar hartelust, brachten bezoekjes aan bordelen, hadden liefdesaffaires, geslachtsziektes en buitenechtelijke kinderen.

DIA 5

Het is dan ook niet zo gek dat auteurs waarschuwden voor de vermeende gevaren van een buitenlandreis. De Dordtse diplomaat Simon van Beaumont, die in 1595 in Orléans studeerde, schreef:

Een wulps gelaet, een valsch bedeckt gemoedt,
Hoererens lust, een dert'le quispel-voet
Een tongh ghewent tot vloeck en laster-reden
Sijn het çieraet dat Napels, dat Parijs,
Dat Roome geeft. Hollanders, sijt ghij wijs,
Blijft t' huys, leert wel 's Lands-recht, ghebruyck en seden.

Kort samengevat: aan zo'n Grand Tour had je niets. In het buitenland gingen jongeren naar de hoeren en leerden zij vloeken. Thuisblijven was beter.

DIA 6

Simon van Beaumont was niet de enige die zich zorgen maakte dat reizigers het verbruiden. In 1677 trok een anonieme auteur, die we vanwege zijn opgeheven vingertje de Amsterdamse vader noemen, van leer tegen feestende jongeren:

Tog veele stellen zig in 't reyzen niet anders voor, als alleen om uyt het gezag hunner Ouders te zyn, en dat se na haar eigen sin mogen leven, brengende haaren tijd door in Kaatsbaanen, Speelhuisen, en Kroegen. Daer zyn 'er die geen ander verlangen hebben om Italiën te sien, dan omdat se gehoord hebben, dat 'er veele schoone Courtisanes zyn; en loopen soo een stuk wegs af, alleenlyk om bij een vuile hoer te slapen. De meeste zyn te vergelyken by de Oost Indievaarders, die in plaats van paerlen en diamanten, papegayen en Aapen tot retour mede brengen. Al het geen dat se buiten lands geprofiteert hebben, bestaat in nieuw mode's kledje met meenigte bonte linten, pluymen etc. en in wat gemaakte grimassen en belaggelyke gesten.

Net zoals kooplieden naar de Oost, die papegaaien en aapjes terugbrachten in plaats van waardevolle specerijen, leerden dit soort brallende jongeren niets in Frankrijk en Italië. Ze namen frivole kleding en bespottelijke, meestal verwijfde maniertjes mee terug.

DIA 7

Dit was het doemscenario. Om reizen in goede banen te leiden, kwam er vanuit humanistische hoek al in de zestiende eeuw reisliteratuur op, de zogenaamde *ars apodemica*, die tot in de puntjes inging op de vraag hoe je het beste kon reizen. Hoe haalde een reiziger het meeste uit zijn geld en tijd? Hoe moest hij zich gedragen in Italië zonder zich problemen op de hals te halen? Dit soort discussies sijnelden in de zeventiende eeuw door in populaire reisgidsen.

DIA 8

Dit zijn twee voorbeelden van dat soort literatuur. Links: de populaire reisgids *Ulysses Belgico-Gallicus* van Abraham Göllnitz, die niet alleen de trekpleisters en beste herbergen van Frankrijk aanstipte, maar ook schreef hoe je je het beste kon voorbereiden. Daarnaast: de overgepende aantekeningen van Arnout Helleman Hooft, het niet zo beroemde zoontje van P.C. Hooft, die in 1649 naar Italië trok en vooraf reisgidsen en adviezen van de Italiaanse familievriend Antonio Marganetti overschreef.

DIA 9

Onderweg deden reizigers ook verslag van de dingen die zij meemaakten. Die geschreven bronnen fungeerden als souvenir voor later en als papieren bewijsstuk waarmee ouders zich

verzekerden dat hun zoon zijn zakgeld niet opsoupeerde aan drank en vrouwen. Ze dienden dus ook als rapportage.

DIA 10

Denk daarbij aan brieven, zoals deze van de Groningse reiziger Wicher Pott aan zijn vader Pieter. Hierin lezen we wat een reiziger zoals meemaakte, maar krijgen we ook zicht op de logistieke kant van het verhaal: het onderhandelen over de route en de dagelijkse kosten en het sturen van aanbevelings- en kredietbrieven.

DIA 11

Dan zijn er nog zogenaamde alba amicorum, vriendschapsboeken waarin reizende studenten de handtekeningen en vriendelijke woorden van gerenommeerde geleerden verzamelden. Deze inscriptie met bijbehorend tekeningetje van ons zonnestelsel werd gemaakt door Galileo, gericht aan de Harderwijkse kunstverzamelaar en burgemeester Ernst Brinck.

DIA 12

Daarnaast hebben we kasboeken, waarin reizigers heel secuur hun uitgaven aan logies, vervoer en kunstaankopen noteerden. Dit is van Jacob van Foreest in de jaren zestig, maar ook de gebroeders De Witt hielden zo'n kasboek bij. Daarover later meer.

DIA 13

En ten slotte, en voor mijn onderzoek het meest relevante: reisjournalen, waarin reizigers uitweidden over hun ervaringen in nieuwe, vreemde landen. Die verslagen variëren van zakelijke, feitelijke logboeken waarin alleen kort mijlen, plaatsen en personen worden aangestipt tot ellenlange persoonlijke relazen. Het kleinste document in mijn corpus is een halve pagina lang, het grootste is 2000 pagina's en beslaat vier banden. Dat materiaal ziet er zo uit. Het wisselt van zorgvuldig geschreven, duidelijk geordende verslagen zoals die van Gerard Hinlopen en Gijsbert de With, links en rechtsboven op de slide, tot doorgekraste kriebel- en priegelhandschriften zoals die van de Antwerpse uitgeverzoon Balthasar Moretus rechtsonder.

DIA 14

De Grand Tour was een populaire reistraditie. Als we alleen al naar de jaren veertig van de zeventiende eeuw kijken, het decennium waarin Johan en Cornelis op reis trokken, zien we *the usual suspects*. Denk aan de steenrijke Leidse textielkoopman en republikeinse denker Pieter de la Court, geleerden als Heinsius en Vossius, de topdiplomaat Willem van Haren, de jonggestorven dichter Caspar van Kinschot en de Amsterdamse mecenas Jan Six – beroemd door zijn portret van Rembrandt. Achter die portretjes gaan soms smeulige roddels schuil. De toekomstige graaf van Oost-Friesland, Enno Lodewijk, de niet zo charmante jongen in het portretje linksonder werd bijvoorbeeld op zestienjarige leeftijd door zijn moeder op reis gestuurd om zijn 'miserable conduite', zijn slechte manieren, af te leren. Roddels over de uitpattingen van François van Aerssen, portretloos, verspreidden zich als een lopend vuurtje. Daarover hoefde hij overigens geen verantwoording af te leggen, want zijn schip kapseide voor de kust van Zierikzee.

DIA 15

Goed gezelschap vinden we ook op de volgende slide, zoals Constantijn Huygens jr. en Arnout Hellemans Hooft, de wiskundige Joannes Hudde en de grote Leidse bibliofiel Johan Thijs. Matthijs van der Merwede, linksboven, deelde in Italië het bed van schrikbarende jonge meisjes en publiceerde daarover een beruchte bundel erotische gedichten, de *Roomsche min-triumpfen*. Van Joan Huydecoper, hier rechtsboven, hebben we ten slotte nog een reeks bijzondere brieven, waarin hij op slinkse wijze probeert zijn vader te overtuigen om meer zakgeld te sturen en daarvoor zelfs op de emoties van zijn zusje Leonora inspeelt. Johan en Cornelis bevinden zich dus in goed en misschien ook wel notoir gezelschap.

DIA 16

Dit alles is de achtergrond van mijn proefschrift. Ik doe onderzoek naar identiteitsvorming in Nederlandse reisverslagen van de zeventiende-eeuwse Grand Tour. Ik ben daarbij op zoek naar confrontaties met nieuwe streken en geloven. Leerden reizende jongeren om nieuwe culturen te respecteren en te waarderen of werden zij juist gesterkt in de veroordelen dat hun eigen taal en land superieur zouden zijn? Zo'n ontmoeting leidde hoe dan ook tot bezinning en herijking van hun identiteit. Ik kijk daarbij vooral naar nationale en religieuze identiteit — ervaringen van protestantse Nederlanders in het katholieke buitenland — maar ik werp ook een blik op status, wereldburgerschap en masculiniteit. Daarvoor heb ik om en nabij 175 verslagen bestudeerd, wat neerkomt op zo 11.000 handgeschreven pagina's.

DIA 17

Een van die reisverslagen gaat over de educatiereis van Johan en Cornelis de Witt, die tussen 1645 en 1647 naar Frankrijk en Engeland trokken en een uitstapje maakten de calvinistische republiek Genève. Zo'n educatiereis was niet ongebruikelijk in Dordtse kringen – denk aan de families Van der Dussen, Van Beveren en Van den Honaert – en ook niet in de familiecircels van De Witt. Na zijn rechtenstudie in Leiden ging vader Jacob zijn zonen voor op een educatiereis naar Duitsland, Frankrijk, Italië en Engeland. Daarvan is helaas geen verslag bewaard. Neef Nicolaas Vivien maakte begin jaren vijftig een educatiereis naar Duitsland, Zwitserland en Frankrijk, waar hij in Angers in de rechten promoveerde. Daarvan hebben we geen journaal, maar wel een ontzettend mooi, marokijnen album amicorum, waar zo'n vijftig inscripties staan uit de Duitse universiteitssteden.

DIA 18

Van hun eigen educatiereis hield Johan een verslag bij. In het Nationaal Archief ligt dat tegenwoordig opgeslagen als een reeks ongeordende katerntjes — boekjes van klein formaat die zij makkelijk in hun zak konden meenemen. Dat ziet er zo uit: beknopte dagaantekeningen in het midden, datering in de linkermarge en het aantal afgelegde mijlen in de rechtermarge. Heel bijzonder is dat we nog een kladversie hebben. Dat is zeldzaam. Meestal belandden dit soort slordigere notities bij terugkomst in de papierbak. Zo weten we dat de broers veel zaken uit hun netversie lieten. Twee weken bezoek in Parijs, met aantekeningen over de intocht van de Poolse ambassadeur en hofbezoeken van het Louvre, evenals drie maanden pension in Angers worden in de netversie onvermeld gelaten, maar kunnen dankzij de kladjes worden ingekleurd. Daarnaast noteerde Johan de brieven die hij ontving en verstuurde. Dat is waardevol, omdat we die correspondentie niet meer hebben. Ondanks al die informatie zitten er niettemin gaten in het verslag, dagen waarover we niets te weten komen.

DIA 19

Dat ziet er zo uit. Op een gegeven moment verspringen de dagnotities naar een nietszeggende opsomming van de dagen: vrijdag, zaterdag, zondag, enzovoorts. Voor sommige weken wordt daarnaast — typisch Nederlands misschien — alleen het weer besproken.

DIA 20-21

Wat dan wel een ontzettend mooie aanvulling is, is het uitgebreide kasboek dat zij onderweg bijhielden. Op de stuiver nauwkeurig wordt daarin gespecificeerd wat de broers onderweg aanschafften.

DIA 22

Als we alles bij elkaar optellen dan blijkt dat de broers onderweg zo'n 9000 gulden uitgaven. Dat komt neer op ongeveer 106.000 moderne, klinkende euro's. We kunnen de uitgaven ook onderverdelen. Niet geheel buiten verwachting blijkt dat het verblijf — overnachtingen en het aanschaffen van maaltijden en proviand — een derde van de totale kosten uitmaakte. Aan transport en aan kleding, gaven zij ongeveer de helft uit. Het laatste segment besteedden zij aan diensten, educatie, gebruiksvoorwerpen, amusement, boeken, schrijfmateriaal en liefdadigheid of werd niet gespecificeerd.

DIA 23

Wat dat veel? Absoluut. Ook al waren ze met zijn tweeën, Johan en Cornelis gaven het equivalent uit van 164 euro per dag. Toch is dat niet veel meer dan hun tijdgenoten, zoals de kasboeken van Johan Thijs en Joan Huydecoper laten zien. Het kon natuurlijk ook stukken goedkoper. De geleerde Laurentius Gronovius gaf in de jaren negentig, toen hij als tutor van een ris vooraanstaande jongelingen naar Italië reisde, nog geen drie gulden per dag uit. Waarschijnlijk kon hij wel teren op de portemonnee van zijn rijke pupillen. Natuurlijk konden de kosten per reis enorm verschillen. In 1710 gaf de Leidse textielabrikant Allard de la Court drie keer zo veel uit als tijdens zijn eerdere bezoek aan Duitsland, dankzij de dure, modieuze kleding in Londen. Dat het zoveel moest kosten, heeft te maken met *conspicuous consumption*, het breed uitmeten van persoonlijk vermogen in het buitenland als teken van status en prestige. Je moest de juiste kleding, een luxueus appartement en goedgeklede bedienden hebben om goed voor de dag te komen. In vergelijking met hun Britse, Duitse en Franse leeftijdsgenoten maakten Nederlandse jongeren het overigens helemaal niet zo bont. Een paar decennia na de broers telde de Zuid-Nederlandse politicus Jan van Brouckhoven, graaf van Bergeyck, bijvoorbeeld de astronomische som neer van 2100 euro per dag – dertien keer zoveel.

DIA 24

Waar was al dat geld nou voor bedoeld? Allereerst natuurlijk voor vervoers- en verblijfkosten. Ook werd er geld neergeteld voor diensten onderweg. De broers namen een bediende mee van thuis, die onderweg kreeg uitbetaald en voor wie kleding werd gekocht. Onderweg werd ook personeel ingehuurd, zoals wasvrouwen en persoonlijke tutors. Incidenteel werden de diensten van een dokter, chirurgijn of gids ingeschakeld. Buitenlandse bankiers en handelaren rekenden daarnaast een percentage voor het verzilveren van krediet- en wisselbrieven.

DIA 25

Ook aan luxueuze kleding gaven de broers ontzettend veel geld uit. Dat was nodig om in het buitenland als modieuze edelman over te komen en je te kunnen mengen tussen de Franse heren van stand. Met drieduizend gulden is kleding hun een-na-grootste kostenpost. Het kant, laken en zijde en de vermaakkosten voor weelderige outfits waren het duurst. In het kasboek komt een hele garderobe aan kledingstukken voorbij, zoals pluimen, knopen en ponjetten, oorijzers, kousen en onderkousen, handschoenen, mantels, hoeden, laarzen en ten minste veertien paar schoenen. Hoe dat eruitzag weten we natuurlijk niet, maar de portretten die reizigers onderweg lieten maken geven wel een goed beeld. Van de broers De Witt hebben we helaas geen reizigersportret, maar wel van de Dordtse Coenraad Ruysch en de gefortuneerde kunsthandelaar Gideon Deutz, die hier statig poseert voor de Capitolijnse heuvel in Rome. Let op hun kleding, zoals Deutz' satijnen lintjes, kanten hemdsmouwen, Venetiaans befje en, als modeaccessoire, een rotanstok. Ook de weelderige krullenpruik van Coenraad Ruysch kostte een klein vermogen.

DIA 26

Een relatief klein bedrag werd uitgegeven aan boeken. Daaronder bevinden zich kaarten en reisliteratuur, zoals deze gids van Frankrijk, maar ook een bijbel en psalmboeken, een exemplaar van de Don Quichot, filosofie van Descartes, klassieke literatuur van Juvenalis en wiskundeboeken van Jacques Peletier.

DIA 27

Een fractie van hun geld gaven de broers uit aan vermaak en entreegeld. Ze speelden op het malieveld, bezochten het theater, zagen onder andere een toneelstuk van Corneille en gaven meermaals geld uit 'Aen de comedianten'. Historici vonden die laatste uitgaven zo verdacht — het komt elf keer voor — dat weleens is gespeculeerd dat achter deze schijnbaar onschuldige uitgaven een bezoekje aan Parijse prostituees schuilging. Bewijzen daarvoor ontbreken. Toch komt die hypothese niet uit de lucht vallen. Onderweg was er alle gelegenheid voor deze veel minder educatieve uitstapjes en meer dan eens waren reizigers behoorlijk goed in creatief boekhouden.

DIA 28

Neem het kasboek van de eerdergenoemde Joan Huydecoper jr., die alleen al op deze pagina 240 euro wegmoffelde achter regels als 'Uijt mijn sack verloren, 11 gulden, 9 stuivers' — 'Met pret verloren — 10 gulden' en — 'Niet wetende waeraen — 3 gulden'.

DIA 29

Ook reisverslagen wekken weleens de suggestie dat er zaken gebeurden waarvan vader liever niet op de hoogte werd gesteld. Zo gebruikte Constantijn Huygens jr. een geheimschrift om de seksuele uitpattingen van zijn reisgenoten op papier te stellen. Of er echt meer schuilgaat achter de komedianten van De Witt, blijft giswerk.

DIA 30

Wanneer we het reisverslag van De Witt gebruiken om een route te plotten, krijgen we het volgende plaatje. De broers bezochten Frankrijk, Engeland en een klein stukje van Zwitserland. Dat zij Italië niet aandeden, is niet uitzonderlijk. Frankrijk was als reisbestemming tweemaal zo populair als Italië.

DIA 31

Om het behapbaar te maken, kunnen we de reis ook onderverdelen in verschillende etappes. De broers vertrokken op 14 oktober uit Dordrecht en gingen scheep in Hellevoetsluis. Ondanks de hevige tegenwind liepen zij de negentiende Le Havre binnen. Ze brachten een kort bezoekje aan de paardenmarkt van Rouen en trokken onmiddellijk door naar Parijs.

DIA 33

Onderweg deden zij het dorpje Quevillon aan om de protestantse mis bij te wonen. Grote steden als Parijs en Lyon faciliteerden alleen de godsdienst van katholieken. Hugenoten waren aangewezen op kleinere dorpen in de nabijheid. Zo ook dus dit dorpje, waar de broers naar de zondagsdienst gingen.

DIA 33

De broers bleven twee weken in Parijs en brachten daar volop tijd door bij toeristenattracties als het Jardin du Luxembourg, de Tuilerieën, het Palais Royal en het Louvre. Van een afstandje konden zij de achtjarige Lodewijk XIV, zijn jongere broer en hun moeder Anna van Oostenrijk bekijken. Het was heel gebruikelijk om in koninklijke paleizen te bekijken hoe de adel naar de mis ging of de avonddis nuttigde.

DIA 34

De dagelijkse activiteiten van Lodewijk XIV, hier als kind, golden als populair spektakel. Ook in Italië werd de adel bestudeerd, zoals de Romeinse koningin Christina van Zweden en de Florentijnse groothertog Cosimo III. In reisverslagen worden dat soort bezoeken in geuren en kleuren beschreven.

DIA 35

Ontzettend populair tijdens een reis door Frankrijk, was een bezoek aan de academies en hugenotendorpjes aan de Loire, de regio tussen Orléans en Nantes. In de historiografie wordt dat een 'petit tour' genoemd, als pendant op de grotere Grand Tour. Op 7 november vertrokken de broers naar Orléans, bezochten neef Van Beveren in Blois en gingen op pension in Angers, waar zij de wintermaanden doorbrachten. Angers was een populaire keus, want het had een eigen universiteit, rij- en schermescholen en een grote gemeenschap medeprotestanten. Vanuit Angers maakten zij ook uitstapjes naar het amfiteater van Thouars en het moderne, perfect geometrisch aangelegde stadje Richelieu, gesticht door de gelijknamige kardinaal.

DIA 36

In Angers huurden zij een dansmeester in en brachten zij bezoekjes aan de rijsschool. Dat kostte zo'n 60 gulden. Het kasboek heeft het alleen over de lessen van de oudere broer, maar het is aannemelijk dat ook Johan ervan profiteerde.

DIA 37

Waarom was dat alles belangrijk? Schermen, stijldansen en paardrijden werden gezien als adellijke vaardigheden die een reiziger het statuut van een aristocraat verleenden. Ze zorgden ervoor dat een bezoeker het ideaalmodel van de *honnête homme* kon nastreven en waren een toegangsticket tot de hogere standen van de maatschappij. Hoe die lessen eruitzagen zien we bijvoorbeeld op de pagina hiernaast uit een anonieme verslag uit de jaren zestig waarin Franse schermoeeningen zijn gekopieerd. Vaardigheid in het schermen was nodig op het slagveld, maar verleende ook de nodige flair in de schutterij. Ervaring in het zadel was geen overbodige luxe tijdens jachtpartijen en gratie op de dansvloer kwam van pas op de huwelijksmarkt. Dressuur, zo werd gespeculeerd, kweekte zelfverzekerd leiderschap en leerde een jongeman zijn emoties te beteugelen, terwijl schermen een koelbloedig tactisch inzicht verschafte. Voor hoge ambten waren dat nuttige vaardigheden.

DIA 38

Aan de populaire universiteit van Angers haalden de broers daarnaast een licentiaatschap in de rechten. Dat kwam neer op 102 gulden. Vaak hadden reizigers al een studie in Leiden afgerond en gold dit als een extraatje om thuis mee te pronken. Anders dan nu waar promoveren op zijn minst vier jaar duurt, kon je in de zeventiende eeuw met slechts een halve dag voorbereiding een academische bul in de wacht slepen.

DIA 39

Zover ik weet is er van de broers geen bul overgebleven, maar zo zag het eruit. Hier met de nodige versieringen en zegels van de universiteit van Padua, uitgereikt aan Michiel Corver.

DIA 40

En hier de opengeklapte rechtenbul van Coenraad Ruysch met het wapen van de universiteit van Poitiers en handtekeningen van de examinatoren.

DIA 41

In de Loirestreek zagen de broers ook beroemde katholieke trekpleisters als de Saint-Chapelle van Champigny, waar volgens hun verslag onder andere het bloed van Christus, haar van de maagd Maria en een zilverling van de verrader Judas werd bewaard. Meestal waren protestantse bezoekers nogal sceptisch over de provenance van dit soort artefacten of lieten zij zich spottend uit. Ook brachten zij een bezoekje aan het dorp Loudun, dat in de jaren dertig werd opgeschrokken door een reeks heksenvervolgingen nadat een aantal nonnen werd beschuldigd van duivelse bezetenheid. Daar zagen zij een van de slachtoffers. Op haar hand stonden de namen Jezus, Maria en Josef gekerfd.

DIA

42

Na hun maandenlange bezoek aan de Loire reisden de broers via de westkust naar Zuid-Frankrijk, bezochten Bordeaux, de basiliek van Toulouse, Narbonne en trokken helemaal door naar Perpignan. Net als in het Loiregebied hadden zij veel aandacht voor katholieke kerken, de vermeende graven van heiligen en de miraculeuze verhalen die over relieken de ronde deden. In Montpellier brachten de broers de zomermaanden door.

DIA 43

Gedurende de vierde etappe van hun reis trokken de broers naar de verschillende antiquiteiten in Zuid-Frankrijk en keerden zij terug naar het noorden om een bezoek te brengen aan de calvinistische republiek Genève. In Pont-Saint-Esprit moesten de broers pauze houden wegens ziekte.

DIA 44

Onderweg schonken zij uitgebreid aandacht voor de verschillende klassieke monumenten in Zuid-Franse steden, zoals de beroemde aquaduct Pont du Gard, de arena van Nîmes en de Alyscamps, een necropolis uit de Romeinse tijd in het hartje van Arles waar de broers volgens hun verslag stilstonden bij de graven van heidenen en christenen. Daar zagen zij het graf van een driejarige prins en de tombe van de beroemde ridder Roeland uit het hof van Karel de Grote.

DIA 45

De streek stond ook bekend om zijn legendes van Maria Magdalena, de zondaar die na de dood van Christus naar Marseille trok en zich terugtrok in een nabijgelegen grot, waar zij dertig jaar lang zou hebben geleefd. De broers zagen onder andere een put gevuld met haar tranen.

DIA 46

Na een bliksembezoek aan Genève reisden de broers via Dijon terug naar Parijs, waar zij de winter doorbrachten. Over die maanden weten we helaas niet zo veel. In maart besloten zij een reisje te maken Bretagne en Normandië, bezochten zij het kasteel van Amboise en de beroemde abdij van van Tours, verbleven in Nantes en trokken noordelijk naar Calais. Daar gingen zij vervolgens sloop.

DIA 47

En in de laatste etappe van hun reis bezochten de broers Zuid-Engeland. Ze vertoefden twee weken in Londen en maakten een 'tourken door het landt' met Nederlandse vrienden. Ze bezochten het koninklijke paleis van Hampton Court en de universiteitsstad Oxford.

DIA 48

Johan legt ook uit wat er in Londen viel te zien: de Houses of Parliament, de tombes van Westminster, den tour – The Tower – of Londen en *bear-baiting*, wedstrijden waarbij gegokt werd om vechtende beren.

DIA 49

Ook brengen zij bij Salisbury een bezoekje aan Stonehenge, dat Johan behoorlijk droogjes beschreef als 'een plaetse daer seer veel groote steenen over endt in den staen met eenige andere dwars daer boven over gelegd.'

DIA 51

Als kers op de taart wordt hen ten slotte in Reading ook nog een audiëntie verleend met koning Karel I en de militaire leider Thomas Fairfax. Anderhalf jaar na hun bezoek werd de koning geëxecuteerd.

DIA 52

Op dat moment waren de broers al terug in de Republiek. Zij gingen sloop in Gravesend, voeren naar Middelburg en kwamen per wagen in de avond van 27 juli 1647 thuis in Dordrecht.